

Kiss Székely Zoltán

Adalékok a Marosvásárhelyi Református Kollégium Természetráji Katedrájának történetéhez

„Mint a nap körül egy bolygó: úgy keringenek a Kollégium körül...”
(Molter Károly)

A kollégium régi címere

A kollégium régi címere – sárospataki örökség – 2007 augusztusában visszakerült eredeti helyére. (1. kép)

Bár 1777-ben Mária Terézia *Ratio Educationis*-a kötelezővé tette a természetráji oktatását a középfokú gimnáziumokban, Marosvásárhelyen tanítását csak 1797-ben kezdték meg. A kollégium első természetráji tanára Borosnyai Lukács János volt. Az őt követők közül kiemelkedik Hegedűs János, a Természetráji Múzeum első szervezője, a világhírű biológus, Demeter Károly, Gyulai Demeter Károly, és 1925 szeptemberétől a neves botanikus Nagy Ödön, a megszűnt szászvárosi református főgimnázium utolsó igazgatója.

Ki is volt Nagy Ödön?

A Kistemplom kántora volt, Csiha Kálmán ottani szolgálata előtt. Fényképe egyedül ott volt látható a gyülekezeti terem falán. (2. kép)

Néha édesapámmal beszélgetett. A Munkácsi utca végén, tisztviselőtelepi házának udvarán állt a meteorológiai állomás. Ház előtti kiskertjében egy pónyik almafa ágára szerelten még a nyolcvanas évek végéig is ott árválkodott egy csapadékmérő edény.

1879. február 2-án született Hajdúnánáson. 1897-től hallgatója a kolozsvári tudományegyetemnek. Még ebben a tanévben Balogh B. ajánlására rendes tagjai közé választja a Magyar Királyi Természettudományi Társaság.¹ Egy évvel később már ő javasolja hat tanárjelölt társát tagságra.² Ez a tagság erős támaszává válik majd egész életében.

A kolozsvári tudományegyetemen 1901-ben tanári oklevelet szerzett természetráji, földrajz, vegytan szakokkal.

1902-ben a szászvárosi református főgimnázium helyettes tanára, majd 1903-tól rendes tanára. Az első világháború előtti időre esik külföldi tanulmányútja, melynek jelentősebb állomáshelyei Fiume, Velence, Milánó, Mont-Blanc, Genf, Párizs, Stuttgart, Strasbourg, München, Bécs és Budapest voltak.³ Ez a tanulmányút és tanulmányi kirándulások érlelték meg benne, hogy tanárként mindig a szemléltetést és a tanulmányi kirándulásokat emelje a fontossági sorrend élére. De nem folytatott tanulmányokat külföldön, mint ahogy az egyes leírásokban szerepel.⁴

Botanikusként 1904-től van jelen a növénytan irodalomban.⁵ De a világháború és az azt követő évek nem kedveztek ilyen irányú tevékenységének sem.

¹ *Társulati Ügyek*. Választmányi ülés, 1898. jan. 19., Természettudományi Közlöny XXX. (1898) 85. A továbbiakban: TTK.

² *Társulati ügyek*. TTK XXXI. (1899) 82-83.

³ Kiss Zoltán: *Adatok a természetráji tanszék történetéhez*. (Kézirat) 1957.

⁴ Kiss József: *Tanárok a természetráji katedrán = Erős várunk 1557-1993. Kollégiumi Emlékkönyv*. Szerk. Nagy Pál. Marosvásárhely, Custos Kiadó. Marosvásárhely. 1993. 156.

⁵ Nagy Ödön: *Teratológikus kukoricaképződmény*. Növénytan Közlemények III. (1904) 108.; Nagy Ödön: *Rendellenes töknövény*. Kertészeti Lapok XX. (1905) 55. (Ennek az apró közleménynek kézzel írott vázlatát őrzöm.)

Nagy Ödön 1925 júniusában még a szászvárosi Református Kún Kollégium helyettes igazgatója. Tanévzáró beszédét a helyi *Szászváros és Vidéke* újság közli. „Nyilvánossági jogától megfosztva, az intézet bizonyítványt ezúttal nem adhatott. Azok a tanulók, akik államérvényes bizonyítványt igényeltek, a helybéli állami liceumban állottak vizsgára. Az első félévben 18 tanuló vizsgázott, de a kegyetlenül szigorú vizsgáztatás miatt most, az év végén csak 11 elszánt ifjú jelentkezett és vizsgázott június 15-től 22-ig. Az eredmény nem ismeretes. Reméljük, ez alkalommal igazi pedagógusok ültek a cenzori székben, nem pedig politikai tendenciáktól elvakult sovíniszták. Vederemo!” Tizenegyen álltak végül is vizsgára, s mind a tizenegyet elbuktatták – közli a helyi magyar lap július 18-án. Ugyanaznap rekvirálják a kollégium épületét. Hiábavaló volt az itt 1903-ban érettségizett Petru Groza közbenjárása is, aki még 1921-ben maga kezdeményezte a vendiákok találkozóját. Megszűnt a szászvárosi Református Kollégium.⁶ A korszak jellemzéséül: ugyanebben az 1924/25-iki tanévben a marosvásárhelyi református kollégium 25 érettségizőjéből hárman kapnak átmenő minősítést.

Nagy Ödön 1925 szeptemberétől a marosvásárhelyi református kollégium tanára. Családos ember, három gyerekével érkezik Vásárhelyre. Októberben a kolozsvári tanügyi inspektor már órát látogat nála. Nyilvánvaló a gyors ellenőrzés indítéka. Az iskola viszont kezdetektől megbecsüli a volt szászvárosi igazgatót: a református temetőben a hősök napján a kollégium részéről ő tartja az emlékbeszédet.⁷

Bár a Marosvásárhelyi Ev. Ref. Kollégiumban a Természettudományi Közlönyt és Pótfüzeteket – sok más folyóirat mellett – külön a diákok számára (Ifjúsági Olvasó Egylet), külön a tanári könyvtárba bizonyítottan megrendelték,⁸ 1990-ben a biológiai szertár polcain még mindig glédában álltak a TTK és Pótfüzetek évfolyamai, előlapjukra gyöngybetűkkel felírva: *Nagy Ödön h. tanár, 1903*. Ezeket a szakfolyóiratokat Szászvárosból hozta magával.

A kollégium évszázados hagyományát követve a katedrák vezető tanárai a tanévnyitón székfoglaló előadást tartottak. Nagy Ödön székfoglalójára az 1927/28-as tanév kezdetén került sor.⁹ De több tanártársával együtt csak az 1929/30-as tanév végén kap végleges működési engedélyt a román közoktatásügyi minisztertől.¹⁰

1928-tól marosvásárhelyi címére érkezik a TTK, amit nagy valószínűséggel nem csak ő, de diákjai is haszonnal forgattak. A lapot 1939-ig tudja így beszerezni. 1936-ban a *Botanikai Közlemények* példányait kéri s kapja meg Budapestről. (3. kép) Ebben nagy segítség, hogy 1935-től a kolozsvári Minerva könyvkereskedésen keresztül tudták ezeket a szakfolyóiratokat megrendelni Erdélyben.

1931-ben a véglegesített tanároknak hűségesküt kell tenniük Károly királynak, 1934-ben – nem először – néhány kollégájával együtt román nyelvvizsgára utasítják, ennek eredményét négy hónapnyi idő után közlik, s a sikertelen vizsgázó tanároknak bár engedélyezik a továbbtanítást, egyben a minisztérium „megengedi” számukra, hogy újra vizsgára állhassanak.¹¹ A hatalom veszélyes, szívtelen játéka volt ez. A nyelvvizsgák sikerén vagy sikertelenségén múlott nemcsak a tanár további karrierje, de a kollégium léte is.¹²

A nyári szünidőben – hagyományosan – a kollégium a természetrajzi katedra szervezésében országjáró kirándulást tervez, amelynek gyűjtőút jellegét Nagy Ödön az

⁶ Beke György: *Egy kollégium drámája = Régi erdélyi skolák Barangolás térben és időben*. Budapest, Tankönyvkiadó. 1989, 139–140.

⁷ Kozma Béla: *A Marosvásárhelyi Református Kollégium – Bolyai Farkas Liceum 440 éves története (I.) (1557-1997)*. Marosvásárhely, Bolyai Farkas Liceum Öregdiákjainak Baráti Köre. 1997. 285.

⁸ Sebestyén Mihály: *A Marosvásárhelyi Ev. Református Kollégium történetéből (1895-1944)*. Marosvásárhely, Mentor. 2006. 94–95.

⁹ Kozma Béla: *i.m.* 288.

¹⁰ Kozma Béla: *i.m.* 293.

¹¹ Kozma Béla: *i.m.* 296., 312–313.

¹² Marosi Barna: *A kollégium NAGYjai = Erős várunk 1557-1993. Kollégiumi Emlékkönyv. Szerk. Nagy Pál*. Marosvásárhely, Custos Kiadó. Marosvásárhely. 1993. 184.

1929/30-as tanév végén eleveníti fel (1930 – aldunai kirándulás, 1931 – kirándulás a székely körvasút mentén, a román tengerpartig és a Duna-deltába, 1932 – súlyosbodó anyagi gondok miatt csak Szováára). 1933-tól elmaradnak ezek a kirándulások¹³ s csupán az 1950-es években újul fel ideig-óráig ez a hagyomány.¹⁴

A város környéki tanulmányi kirándulások megmaradnak, tanítványait is bevonja e kirándulásokba. A kötelező herbáriumi anyag elkészítése során adja át azt a botanikai és természetrajzi kultúrát, ami abban az időben még az általános kultúra részeként meghatározója volt egy középiskolát végzett diák tudásának.¹⁵ A természetben való megfigyelés fejlesztésére tanítványaival rendszeresen terepezett, fenológiai megfigyeléseket végzett. Évről évre kitűzött pályatételek szolgálták e munka serkentését. Diákjaival rendszeresen tömött, preparált, boncolt, s az iskolát saját készítésű szemléltetőképekkel látta el. Elődjeinek gyűjtőmunkája eredményeként (is), Marosvásárhelyen gazdagon felszerelt szertárnak lett az öre, ahol bőséges ásvány-, kőzet-, kőület- és állatgyűjtemény állott a szemléltető oktatás szolgálatában. Főleg a madárgyűjtemény volt gazdag, felölelte a Maros-mente gázló- és úszómadár faunáját. Ezt a szép gyűjteményt tanítványai önkéntes munkájával gyarapította.¹⁶ De nem volt fauna-kutató, mint ahogy azt más munkákban szerepel.¹⁷ A kőzetgyűjtésnél, kirándulásaik során, a város környékének üledékes kőzeteit igyekezett begyűjteni. Igen értékes darabbal gyarapította az iskola őslénytani gyűjteményét is. A Kollégium Király-kút melletti kertjében kavicsbányát nyitottak, s innen az 1930-as évek derekán egy 115 cm hosszúságú mamut-agyar került napfényre. Az iskola szertára összesen 14 darab mamutcsontot őrzött.¹⁸

Segítette a helyi és a vidéki iskolákat, szemléltetőanyaggal látta el őket. Ezzel mintegy tradíciót teremtve.¹⁹

Jelentős tevékenységet fejtett ki a meteorológia terén. 1945-ben megszervezte a marosvásárhelyi meteorológiai állomást, nyugdíjas tanárként bekapcsolódott az új állomás munkájába. Az állomás rendelkezésére bocsátotta az 1925–1945-ös évek marosvásárhelyi időjárás adatait. Az 1960-as évek közepéig, amíg működött, a tisztviselőtelepi állomása (366 m) és a Maros partján lévő állomás (310 m) adataiból mikroklimatikai megfigyelésekre nyílt alkalom. Ezeket aktív tanár korában a diákok fenológiai megfigyeléseinek magyarázatára is felhasználta.²⁰

A tanszék átvételekor néhány szekrényben tekintélyes mennyiségű és értékes herbáriumi anyagot talált. Florisztikai munkássága során került kezébe az a herbárium-együttes, aminek legrégebb anyaga 1677-ből származik. Kováts Benedek kollégiumi könyvtáros hívta fel Nagy Ödön figyelmét erre az anyagra.²¹ Ezt a maga nemében páratlan gyűjteményt ismertette 1939-ben.²² Ez a gyűjtemény került bemutatásra 1957-ben, a

¹³ Kozma Béla: *i.m.* 294., 297., 299. 302.

¹⁴ Kiss Zoltán: *i.m.*

¹⁵ Benkő Samu, aki a marosvásárhelyi kollégiumban diákja volt, szóbeli közlése (2010 februárja, Budapest) szerint nagy megtiszteltetést és kihívást jelentett Nagy Ödön gyűjtőtársának lenni.

¹⁶ Kiss Zoltán: *i.m.* 16-18.

¹⁷ Kiss József: *Tanárok a természetrajz katedrán = Erős várunk 1557-1993. Kollégiumi Emlékkönyv.* Szerk. Nagy Pál. Marosvásárhely, Custos Kiadó. Marosvásárhely. 1993. 157.

¹⁸ Innen 1952-ben újabb lelet-együttes, majd 1985-ben újabb csontok kerültek elő. Leírójuk az iskola egykori tanára, a Marosvásárhelyi Tartományi Múzeum igazgatója, id. Dragomán Pál (1952-es lelet; A marosvásárhelyi mamutlelet = A Sepsiszentgyörgyi Tartományi Múzeum Évkönyve, 1879-1954, 1955, különnyomat Mv (1955)) és unokája, ifj. Dragomán György (1985-ös lelet) volt.

¹⁹ Az 1950-es években – amikor édesapám volt a természetrajzi katedra főnöke – ennek folytatásaként, többek között, Szováta és Vámosgálfalva alakuló iskolái kaptak az egykori kollégiumtól hathatós segítséget.

²⁰ Kiss Zoltán: *i.m.* 11.

²¹ Kiss László: *Marosvásárhely növényvilágának titkai (Interjú Nagy Ödönnel).* Keleti Újság II. (1940) 5., 15.

²² Nagy Ödön: *Régi magyar herbáriumok.* TTK. Pótfüzetek. III. (1939) 93-94.

református kollégium megalakulásának 400. éves évfordulóján.²³ A kiállítás után ennek nyoma veszett. 1988-tól próbáltam felkutatni ezt az anyagot. Ambrus István vendiák biológus még emlékezett rá, hogy nagy faládába került, s mint akkori kisdíákok szállították az iskola internátusába. Sebestyén Mihály közlése alapján a Teleki Tékába nem került. A szertárban nem voltak. 1990-től, már Magyarországon élve, többször felvettem Kiss Józsefnek a Nagy Ödön féle herbáriumi anyag sorsát, s kevés információt megosztottam vele e témában. 2001-ben a Magyar Biológiai Társaság II. Kárpát-medencei Biológiai Szimpóziumán bemutatott dolgozatomban tárgyaltam erről a herbáriumi anyagról is. Annak eltűnését magam is tényként kezeltem.²⁴ A Szimpóziumon szembesültem azzal, hogy a herbáriumok megvannak s feldolgozták azokat.²⁵ Kiss József²⁶ a herbáriumok eltűnését az 1957 utáni időkből átteszi 1945 környékére, ami nem szolgálja a tisztánlátást.

Nagy Ödön a természettudományi katedrán több elődje példáját követve már az 1920-as évek végétől szorgalmazta egy vásárhelyi fűvészkert létrehozását. Az iskola egy ilyen nagyszabású munkát nem tudott felvállalni, a város pedig nem törődött ezzel a felvetéssel. A vásárhelyi fűvészkert csak a Bolyai Egyetem Orvosi és Gyógyszerészeti karának költözésével valósult meg, már az 1950-es évek közepén.

Felismerve a természetvédelem fontosságát, két olyan területet írt le, amit védelem alá akart helyezni. Sajnos sem neki, sem azóta senkinek nem sikerült ez. Az egyik terület a Jedd határában lévő Kincses dombok: évszázadok óta nem bolygatott vegetációja mind a mai napig érdemesítené a védelemre. A másik védendő érték néhány öreg tölgyfa egyed lett volna a Csereerdőből. Ezeket a fákat azóta rég kivágták,²⁷ s az egész területet botanikai szempontból tönkre tették, a terület azóta beépült, maga a Sapientia Egyetem központja s a körülötte kialakított gyümölcsösök kultúrtájja süllyesztették a város környékének egyetlen háborítatlan határterületét.

Nagy Ödön néhány év alatt a Kolozsvárra távozott Nyárády Erasmus Gyula örökét átvéve a város legismertebb természetrajz tanárává vált. Egyben botanikus kutatóként az iskola meglévő gyűjteményeihez adta hozzá saját anyagát és fejlesztette ki az iskola törzsgyűjteményét. 1935 körül a marosvásárhelyiek felfedezik maguknak a Gyilkos-tó környékét, ma is létező régi villák emlékei ennek a, főleg hétvégeket érintő, turisztikai kirajzásnak. 1938-tól bizonyítottan több időt tölt itt Nagy Ödön is, felmérve e táj botanikai értékeit.

Állandóan kapcsolatot tartott fenn a román és a magyar flórakutatás nem egy alakjával, többek között Nyárády Erasmus Gyulával és Soó Rezsővel, akik gyűjteményét revideálták. A második világháború eseményei (az iskola egy részét szálláshelynek használták a háború utolsó hónapjaiban) a gyűjtemények egy részét tönkretették. A természetrajzi katedra több könyve eltűnt, egy részük a városi ócskapiacra bukkant fel évekkel később. Így volt lehetséges, hogy a Nagy Ödön által használt növényhatározók közül a Jávorka Sándor–Csapody Vera féle Ikonográfiát (*Iconographia Florae Partis Austro-Orientalis Europae*

²³ *Tájékoztató a Marosvásárhelyi 400 éves Bolyai Farkas Középfiskola jubiláris ünnepségeiről.* Marosvásárhely. 1957. 14.

²⁴ Kiss Székely Zoltán: *Marosvásárhely flórája, különös tekintettel annak flórakutatás-történeti vonatkozásaira = A Magyar Biológiai Társaság II. Kárpát-medencei Biológiai Szimpóziumának előadásai.* Szerk. Isépy I.–Korsós Z.–Pap I. Budapest, Magyar Biológiai Társaság–Magyar Természettudományi Múzeum. 2001. 103–107.

²⁵ Höhn Mária–Prisztler Szaniszló: *A marosvásárhelyi Teleki-herbáriumok (XVII-XVIII. század) és növényneveik* Magyar Nyelvőr. 125. (2001) 1. 68-73.

²⁶ Kiss József: *Tanárelődeim a természetrajz katedrán (Katedrám története) = K. J.: Közjóra születni.* Csíkszereda, Alutus. 2006. 13–14.

²⁷ Herczeg Ildikó: *Flora și aspecte de vegetație din împrejurimile municipiului Tg-Mureș.* (Szakdolgozat) Kolozsvár, Babeş-Bolyai Tudományegyetem. 1973. (Nagy Ödön unokája. Dolgozata 1950–1989 között az egyetlen, amely Marosvásárhely és környékének flórájával foglalkozik. 1989-ben jómagam írtam I. fokozati dolgozatot a város flórájáról.

Centralis) egy volt tanítványa vásárolta meg, s ajándékozta meg vele volt tanárát, mint azt az 1980-as évek végén egyedül maradt lánya mesélte volt nekem. A herbáriumi anyag azonban viszonylag épen vészelte át ezt az időszakot. Az ötvenes években Nagy Ödön úgy döntött, hogy az iskolában addig letétben lévő herbáriumi anyagát és saját gyűjteményét a biztonságosnak ítélt gyógyszerészeti intézeti Herbáriumba helyezi letétbe. Ez a gyűjtemény 1957-ben 937 fajt, 469 nemzetséget, 98 családot, 3000 darab herbáriumi lapot számlált.²⁸ Innen került át a Maros Megyei Múzeum természetrajzi részlegére, ahol Oroian Silvia gondozta az anyagot (732 faj, 375 nemzetség, 94 család, 4500 herbáriumi lap).²⁹ Ugyancsak az egyetemi Herbáriumban helyezte el Nagy Ödön a Gyilkos-tó környéki flóra-anyagát is. Néhány gyűjtőcédulája még 1990-ben is az iskola természetrajzi szertárában kallódott. (4. kép) A gyilkos-tói herbáriumi anyag a második világháború idején megrongálódott, de így is 1380 herbáriumi lapot tartalmaz.³⁰ Ennek a gyűjteménynek jelenlegi helyét nem ismerem.³¹

Nagy Ödön jelentősége botanikusként főleg a gyilkos-tói anyag miatt figyelemre méltó. Ebből – egy turisztikai útikalauz mellett³² – két közlemény született.³³

Soó Rezső a Nagy Ödön által is kutatott két területet (Marosvásárhely és környéke, illetve a gyilkos-tó környéke) botanikailag jól ismert helyekként jellemzi 1942-ben.³⁴ Az egykori marosvásárhelyi tanár-botanikus Nyárády Erasmus Gyula pedig, akihez baráti szálak fűzték, aki mind mai napig a legteljesebb marosvásárhelyi flóramű szerzője,³⁵ Nagy Ödön botanikai anyagát is felhasználta a román flóra megírása során. Nyárády nagyra értékelte pontosságát. Nem véletlen, hogy néhány sisakvirág (*Aconitum*) alfaj és forma közös leírója Nyárádival együtt.³⁶ Viszont Nagy Ödön sohasem írt átfogó flóraművet a Székelyföldről és Marosvásárhelyről, mint az tévesen megjelent.³⁷

Nagy Ödön egész életében komoly szerepet vállalt az erdélyi református egyházkerület, illetve egyházmegye életében. 1940-ben már mint nyugdíjas tanár, az IKE (Ifjúsági Keresztyén Egyesület) segítője.³⁸

1957-ben Petru Groza az iskola 400. éves évfordulójára elküldött levelében felemlegeti egykori szászvárosi tanárát, Nagy Ödönt.³⁹

Ki is volt tehát Nagy Ödön?⁴⁰ Sírkövén ennyi áll: *Nagy Ödön ref. koll. tanár 1879-1968.*⁴¹ Az iskola 450. éves évfordulójára újra megjelent a *Vivat Academia!* panteon-tábla,

²⁸ Kiss Zoltán: *i.m.* 11.

²⁹ Oroian Silvia: *Flora Tg-Mureşului oglindită în colecția botanică Nagy Ödön*. Marisia. XXIII-XXIV. (1995) 197–233.

³⁰ Kiss Zoltán: *i.m.* 11.

³¹ 1997-ben átnéztem az akkor nagyon rossz állapotban levő egyetemi herbáriumi anyagot, nyomát sem találtam.

³² Nagy Ödön: *Gyilkos-tó – részletes útikalauz képekkel*. Marosvásárhely, Kiss Ernő könyvnyomdája. 1943.

³³ Nagy Ödön: *Adatok a Keleti-Kárpátok Aconitumainak ismeretéhez*. Erdélyi Múzeum. Természettudományi Szakosztály Közleményei. Kolozsvár. 1940. 153–157.; Nagy Ödön: *Adatok a Székelyföld, különösen a székely Gyilkostó környékének flórájához*. Scripta Botanica Musei Transsylvanici 1. (1942) 5-7. 94-97.

³⁴ Soó Rezső: *A magyar növényföldrajz és flórakutatás utóbbi évtizedei*. Botanikai Közlemények 39.(1942) 1-2. 9–23.

³⁵ Nyárádi E. Gyula: *Maros-Vásárhely és környékén élő tavaszi és nyáreleji növények meghatározó könyve*. Marosvásárhely. 1913.

³⁶ *Aconitum*. *Flora RPR (RSR)*. Bucureşti, Ed. Acad. RPR. 1952. 472-476., 504.

³⁷ Kiss József: *Tanárok a természetrajz katedrán = Erős várunk 1557-1993. Kollégiumi Emlékkönyv*. Szerk. Nagy Pál. Marosvásárhely, Custos Kiadó. Marosvásárhely. 1993. 157.

³⁸ Kozma Béla: *i.m.* 361.

³⁹ Kozma Béla: *i.m.* 427.

⁴⁰ Kiss József: *Tanárelődeim a természetrajz katedrán (Katedrám története) = K. J.: Közjóra születni*. Csíkszereda, Alutus. 2006. 13–14.; Kiss Székely Zoltán: *i.m.* 103–107.; Kiss Székely Zsolt–Kiss Székely Júlia: *A Marosvásárhelyi Református Kollégium természetrajz tanszékének rövid története (Két évszázada tanítanak természetrajzot a marosvásárhelyi Bolyai Farkas Középsiskolában)*. Természet Világa 129. (1998) 5. 78-80.; Kozma Béla: *i.m.* 429-430.; Molnár Zoltán: *A természettudományok tanításának hagyományai a Marosvásárhelyi Református Kollégiumban (Kézirat)* 1982.; Sebestyén Mihály: *i.m.* 9–31.; Höhn Mária–

Rajta új nevekkal, köztük Nagy Ödönével. A biológia katedra vezetőtanára volt 1925–1939 között. Nagy Ödön neve után ez szerepel: „1879-1968 : biológianár, nemzetközi hírű tudós, aki feldolgozta Erdély flóráját és faunáját.” Tévedés. Nem volt zoológus, nem dolgozta fel Erdély flóráját. Tévedés, ami javításra szorul.⁴² Mi több, az iskola udvarán leleplezett emléklakettjén is szerepel ez a téves megállapítás.

Száraz füvekben és virágokban kutatni az emberi kultúra haladását

Édesapám Nagy Ödön katedrájának örököse volt, betegségéig biológiát tanított a kollégiumban 1950-1961 között.⁴³ Téves adat, miszerint csak 1956-ig tanított volna az iskolában.⁴⁴ Abban az időszakban az iskola háború után megmaradt gyűjteményei megtizedelve bár, de megvoltak: a biológiai szertárban.

A Nagy Ödön féle herbárium az iskolából az Orvosi- Gyógyszerészeti Intézet növénytárába került, majd onnan vissza az iskolába, s nagy veszteségek után a Maros megyei Múzeumba.⁴⁵ Hová lettek a madár-, rovar-, ásvány-, kőzet- és kőület-gyűjtemények? A madárgyűjtemény 1961-ben még a kolozsvári egyetemi és a nagyszebeni múzeumi anyag mögött a harmadik volt Erdélyben.

Az üvegház 1960-ben már működőképes volt. De senki nem akadt, aki gondját viselje.

Gyerekként emlékszem a biológia szertár híres könyveire: Clusius alapművére Magyarország gombáiról, Schur Ferdinand, Simonkai Lajos alapvető fontosságú botanikai munkáira. Lábuk kelt 1961 és 1989 között. Botanikai kutatásaimnál német és latin nyelvű könyveket használtam 1974–1980 között, 1988-ban már nem találtam őket. Az iskola világhírű mohásza volt Demeter Károly, az iskola természetrajz tanára az 1877–1890 közötti időszakban. Tüdővész végzett vele. De több művét, melyet az iskolának ajánlott, jómagam vágtam fel még 1984-ben, már a Teleki Tékában, ahová – szerencsére – bekerült a Református Kollégium régi könyvtári törzsanyagával. S nem ítéltetett pusztulásra, ahogy rengeteg anyagnak ez volt a sorsa: a tornaterem melletti krematóriumban váltak füstté a hatvanas-hetvenes években, többek között a régi könyvtár felbecsülhetetlen, akkor feleslegesnek tartott könyvei, folyóirat-gyűjteményei.

A herbárium lapmaradványait 1990-ben még megtaláltam régi Botanikai közlemények lapjai között. Egy német nyelvű botanikai atlaszban Antalfy Béla 1872-ből származó préselt növényeire leltem.

Diákéveim során Hóhágyi Eleonóra foglalkozott a gyűjtemények karbantartásával és fejlesztésével. Mikor reá maradt a geológiai anyag kusztorsága is, Kolozsvárról sikerült id. Dr. Balogh Ernőt lehoznia. 1971-ben ő revideálta utoljára az iskola ásvány-, kőzet- és kőülettárát. 1989-ben egy poros szekrényben találtam meg ennek az anyagnak maradványait, köztük a mamut-csontmaradványokat is.

A Természetrajzi Katedra történetének története

Prisztler Szaniszló: *i.m.* 68–73.; Kiss László: *Találkozás egy két és fél évszázados rozskalással.* Keleti Újság. 1940. 27., 15.; Kiss Zoltán: *i.m.* 10-12.

⁴¹ Csekme István: *A marosvásárhelyi református temető 1988-ban.* Marosvásárhely, Infopress RT. 1994. 94.

⁴² Kiss József: *Tanárok a természetrajz katedrán = Erős várunk 1557-1993. Kollégiumi Emlékkönyv.* Szerk. Nagy Pál. Marosvásárhely, Custos Kiadó. Marosvásárhely. 1993. 157.; Kiss József: *i.m. (Tanárelődeim...)* 13-14.

⁴³ Kiss József: *Tanárelődeim a természetrajz katedrán (Katedrám története) = K. J.: Közjóra születni.* Csíkszereda, Alutus. 2006. 14.; Kiss Székely Zoltán: *i.m.* 103–107.; Kiss Székely Zsolt – Kiss Székely Júlia: *i.m.* 78-80.; Kiss Zoltán: *i.m.*; Kozma Béla: *i.m.* 429–430.; Molnár Zoltán: *i.m.*

⁴⁴ Madaras Piroksa: *A Marosvásárhelyi Evang. Reform. Kollégium – Bolyai Farkas liceum története (1944-1990).* Marosvásárhely, Mentor. 2008. 217.

⁴⁵ Kiss Székely Zoltán: *i.m.* 103-107.; Oroian Silvia: *i.m.* 197-233.

454 éves iskolámnak jómagam is diája s tanára is voltam.

1957-ben a 400 éves évforduló ünnepi szimpóziumán *Adatok a természetrajzi tanszék történetéhez* című dolgozatával édesapám, id. Kiss Zoltán, az előadók egyike volt.⁴⁶ (5. kép) A dolgozat (6. kép) 1795-től követi nyomon a biológia tanításának alakulását a marosvásárhelyi kollégiumban, és adalékokkal szolgál az iskola biológiai tudományokat oktató tanárainak tudományos pályáivéhez, bevallottan és dokumentáltan felhasználva az addig e tárgyban született vonatkozásokat.⁴⁷ Az 1957-es dolgozat géppel írt példányát mint családi ereklyét őrzöm. E témában azóta több publikáció született.⁴⁸ Egyesek hibás állításokat tartalmaznak.

1. kép. A címer
2. kép. Nagy Ödön botanikus
3. kép. Levlap a Botanikai Közleményektől
4. kép. Jegyzet. Flora Gyilkosensis
5. kép. A 400. éves ünnepség előadói
6. kép. Kiss Zoltán dolgozata

⁴⁶ *Tájékoztató...* 10-11. (Ezen az ünnepségsorozaton 1957. szeptember 9-én az iskola fizikai előadójában részt vett előadóként, id. Kiss Zoltánnal együtt, Benkő Samu is, aki a 450. éves ünnepségen, 2007 szeptemberében a Bolyai tanári szobájában dedikálta a *Tájékoztató* másolt példányát.) ,14.; Kiss Székely Zsolt–Kiss Székely Júlia: *i.m.* 78-80.; Kiss Zoltán: *i.m.*; Madaras Piroška: *i.m.* 40.

⁴⁷ Gombocz Endre: *A magyar botanika története, A magyar flóra kutatói*. Budapest, MTA. 1936; Gyulai D. Kálmán: *A föld- és természettudományi gyűjtemény állása az 1894-95. tanév végén* = A marosvásárhelyi református kollégium évkönyve. Marosvásárhely. 1895; Koncz József: *A Marosvásárhelyi Evang. Reform. Kollégium története (1557-1895)*. Második kiadás. Marosvásárhely, Mentor Kiadó, 2006.

⁴⁸ Kiss József: *Tanárok a természetrajz katedrán = Erős várunk 1557-1993. Kollégiumi Emlékkönyv*. Szerk. Nagy Pál. Marosvásárhely, Custos Kiadó. Marosvásárhely. 1993.154-158.; Kiss József: *Tanárelődeim a természetrajz katedrán (Katedrám története)* = K. J.: *Közjóra születni*. Csíkszereda, Alutus. 2006. 13-14.; Kiss Székely Zsolt–Kiss Székely Júlia: *i.m.* 78-80.; Kiss Zoltán: *i.m.*; Molnár Zoltán: *i.m.*